

Dr Peter Vodopivec, znanstveni svetnik
Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana, Slovenija

In Memoriam – Prof. dr. Andrej Mitrovic (1937-2013)¹

Zadnjič smo se srečali pred skoraj devetimi leti. Okrobra leta 2005 smo skupaj sodelovali na mednarodnem simpoziju o nacionalnih stereotipih, ki sta ga v Palazzo Felitrinelli v Gargnanu ob Gardskem jezeru pod vodstvom italijanske kolegice profesorice Biance Vallota organizirala Avstrijski kulturni forum in Univerza v Milanu. Andrej je bil že nekoliko uirujen, toda živo se je vključeval v razprave in se zvečerv pogovorih z nama zLjubinko navduševal nad mislijo, da bi poskušali podoben posvet, na karerem bi pretiresalinacionalne stereotipe, ki so jih od nastanka Jugoslavijeoblikovali in razširjali glasniki njenih narodov, v Beogradu ali Ljubljani organizirati z zgodovinarji naše nekdanje, leta 1991 razpadle domovine. Po končanem simpoziju v Gargnanu sem Andreja in Ljubinko zavtom zapeljal na železniško postajo v Brescia, od koder sta z vlakom odpotovala v Milano. Posloveli smo se z oblubo, da se čim prej zopet srečamo in uresničimo v Gargnanu zasnovane načrte. V naslednjih dveh-treh letih tega na žalost zaradi drugih obvez nismo uspeli storiti, nato pa je Andreju stik s kolegi in prijatelji otežila in postopoma povsem onemogočila huda in dolgotrajna bolezen, za posledicami katere je v noči med 25. in 26. avgustom 2013 v Beogradu umrl.

Andrej Mitrović je doma in v tujini užival ugled enega najbolj prodornih in vsestranskih srbskih in jugoslovanskih zgodovinarjev 19. in 20. stoletja. Bil je izjemno ploden pisec: objavil je petindvajset knjig in dobesedno težko pregledno število znanstvenih razprav in člankov, hkrati pa se je na Filozofski fakulteri v Beogradu, kjer je po odlično opravljeni diplomu leta 1961 na pobudo profesorja Jorja Tadiča postal asistent in zizvolitvijo v docenta leta 1967 akademiki učitelj, nadvse predano posvetil pedagoškemu delu. V Mitrovićevih očeh je bilo zgodovinopisje temeljna humanistična veda z jasno določenimi pravili in metodologijo, na empirično in analitično raziskovanje oprto spoznavanje zgodovine pa nenadomestljiva, ustvarjalna kulturna dejavnost, ki je predpogoj razumevanja tako preteklega kot sodobnega sveta. Zgodovinarji bi se morali zato, kot je menil, da bi uspešno in prepričljivo uresničevali zastavljene naloge, neprekinjeno odpirati novim raziskovalnim postopkom, temam in področjem in se v sproščenemu dialogu združimi humanističnimi in družboslovnimi

¹ *Prispevki za novejšo zgodovino*, LIV – 1/2014, str. 337-342.

vedami ter umetniškimi deli in njihovimi ustvarjalci posvečati kritičnemu soočanju raziskovalnih i rezultatov, interpretacij in ocen.

Tako se je vse od začetka znanstvene in učiteljske kariere tudi sam zavzeto udeleževal strokovnih srečanj, posvetov in razprav doma in v tujini in jih spodbujal in organiziral ter si med domačimi (jugoslovanskimi) in tujimi kolegi kot polemičen, astrpen in duhovit sogovornik pridobil širok krog znancev in prijateljev. Hkrati je na Filozofski fakulteti v Beogradu, pod vplivom ozračja na nemških univerzah, kjer se je izpopolnjeval, že v zgodnjih sedemdesetih letih preteklega stoletja zasnoval in skoraj četrt stoletja vodil neformalni, interdisciplinarni forum „okroglo mizo“, ob katerem so se zbirali zgodovinarski kolegi, študentje ter ugledni domači in tuji gostje in pozno v noč razpravljali o odprtih problemih zgodovinpisja, preteklosti in sodobnosti. Leta 1985 je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete zasnoval Katedro za občo sodobno zgodovino, sedem let pozneje (1994) pa je utemeljil prvi zasebni srbski znanstveni časopis *Godišnjak za društvenu istoriju*, ki je tudi v politično in nacionalno najburnejših letih v Srbiji in na tleh bivše Jugoslavije ohranil strogo stvarno strokovno raven. Konec devetdesetih let je bil med ustanovitelji enega prvih nevladnih združenj v Srbiji na področju znanosti in izobraževanja, Društva za družbeno zgodovino, prijateljem in znancem, ki so imeli to srečo, da so se jih lahko udeležili, pa so ostala v nepozabnem spominu tudi večerna druženja s kolegi, študenti in domačimi in tujimi gosti, ki sta jih prirejela skupaj z življenjsko sopotnico Ljubinko Trgovčević.

Andrej Mitrovič se je rodil 17. aprila 1937 v Kragujevcu, kjer je obiskoval osnovno šolo in gimnazijo. Na njegovo odločitev za študij zgodovine so, kot piše Milan Ristović², na eni strani vplivali tragični vojni dogodki z množičnim zločinom, ki so ga nemški okupatorji leta 1941 zagrešili nad prebivalci Kragujevca, na drugi pa domače družinsko okolje z bogato knjižnico očeta – francoskega študenta in dramatičnimi izkušnjami povojnih let. Na Filozofski fakulteti v Beogradu je tri leta po diplomi magistriral s temo *Aprilska pogajanja o jadranskem vprašanju leta 1919* in leta 1967 doktoriral z disertacijo o *Delegaciji Kraljevine SHS na mirovni konferenci v Parizu v letih 1919–1920*, ki je leta 1969 izšla v knjižni obliki. V letih 1967–1973 je bil docent, v letih 1973–1980 izredni in od leta 1980 redni profesor na Filozofski fakulteti v Beogradu, kjer je predaval in leta 1985 ustanovljeno Katedro za občo sodobno zgodovino vodil vse do upokojitve leta 2004. V skoraj štirih desetletjih akademske kariere je bil mentor več deset doktorskim disertacijam in magisterijem in v njegovem seminarju so se oblikovali najuglednejši srbski raziskovalci in raziskovalke sodobne zgodovine. Ob pedagoškem in raziskovalnem se je vneto posvetil tudi uredniškemu

² Milan Ristović: Andreju Mitroviću povodom sedamdesetog rođendana. Dostopno na: http://www.udi.rs/articles/m_ristovic_2006.pdf Pri prikazu Mitrovičevega življenja in dela se opiram tudi na nekrolog Dubravke Stojanović: *Netrpeljiv* prema *netrpeljivima*, objavljen v radijski oddaji *Peščanik*. Dostopno na: <http://pescanik.net/2013/08/netrpeljiv-prema-netrpeljivima/>

delu: bil je urednik Nolitove zbirke *Zgodovina (Istorija)* in zbirke *Zgodovinska misel (Istorijska misao)* Srpske književne zadruge, član uredniškega odbora *Zgodovine srbskega naroda (Istorija srpskog naroda)* in njene šeste knjige, več let je urejal *Istorijski glasnik* in Godišnjak za društveno istoriju, bil pa je tudi urednik zbirke *Raziskovanje zgodovine (Istraživanje istorije)* Črnogorskega zgodovinskega društva v Podgorici. Za svoje znanstveno delo je že leta 1975 prejel nagrado mesta Beograda, leta 2001 pa tudi Herderjevo nagrado in leta 2004 Medaljo Konstantina Jirečeka Združenja za jugovzhodno Evropo v Munchnu. Bil je član Društva pisateljev Srbije in od leta 1988 dopisni član Srbske akademije znanosti in umetnosti, pri kateri je vodil odbor za zgodovino 20. stoletja. Predaval je na mnogih tujih univerzah, za rednega člana srbske Akademije pa zaradi kritičnega odnosa do srbskega nacionalizma in politike ni bil izvoljen, kar je bilo, kot je v nekrologu ob njegovi smrti zapisala Dubravka Stojanović, svojevrstno priznanje njegovi politični in intelektualni neodvisnosti.

Mitrović je že pet let po objavi disertacije izdal obsežno, po zgledu tedaj najmoedernejših zahodnoevropskih sintez napisano zgodovino Evrope v času med obema svetovnjima vojnama z naslovom *Cas nestrpnih (Vreme netrpeljivih)*, ki je z izvirno vsebinsko zasnovno (Nova Evropa in oblike političnih pokrajin po prvi svetovni vojni, Socialistične revolucije, Trije politični zgledi: Parlamentarizem, Avtoritarni nacionalizem in Komunizem in s posebnim, kulturni in umetniški ustvarjalnosti posvečenim sklopom: Uresničevanje političnega in umetniškega duha, državniki ter ustvarjalci in avtoritarizem) vzbudila pozornost po vsej Jugoslaviji. V Sloveniji se je po njej v konceptualnem pogledu zgledoval Janko Prunk pri oblikovanju poglavja o dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja v Svetovni zgodovini, ki jo je po predlogi nemške Herderjeve založbe leta 1976 izdala Cankarjeva založba. Medtem ko se je Mitrovićeva tretja, leta 1975 izdana knjiga *Razmejitev Jugoslavije z Madžarsko in Romunijo 1919–1920* še navezovala na njegovo raziskovanje diplomatske zgodovine in versajske konference, so njegove naslednje tri, v letih 1981–1987 objavljene monografije na osnovi obsežnega v domačih, srbskih ter nemških in avstrijskih arhivih zbranega gradiva obravnavale politiko Avstro-Ogrske in Nemčije do Srbije pred in med prvo svetovno vojno in razmere v Srbiji v vojnem času. Knjige *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918* (1981), *Srbija u Prvom svetskom ratu* (1984) in *Ustaničke borbe u Srbiji 1916–1918* (1987) predstavljajo zaokroženo celoto, Mitrović pa je njihovo sporočilo strnjeno povzel tudi v obširnem poglavju z naslovom *V svetovni vojni* v drugem zvezku VI. knjige *Istorije srpskog naroda*. Kot opozarja Milan Ristović, je Mitrović v teh treh knjigah podrobno prikazal ne le politično in diplomatsko dogajanje na Balkanu in v Srbiji ter okoli nje od aneksijske krize dalje (ter v letih 1914–1918 vojne operacije in dogodke), temveč tudi življenjske razmere srbskega prebivalstva v času vojne in okupacije avstrijske, bolgarske in nemške vojske, oboroženi odpor v zaledju front ter družbene in gospodarske posledice vojne. Knjiga *Srbija v prvi svetovni vojni* je

bila tako še leta 2007, ko je izšla v angleškem prevodu³, deležna pohvalnih ocen v angleško pisanih strokovnih revijah.

Andrej Mitrovič je že v knjigi *Čas nestrpnih* posvetil posebno pozornost vprašanju o odnosu umetniških ustvarjalcev do politične in družbene stvarnosti ter zgodovinskega časa, v katerih so živeli, leta 1977 pa je predavanja o „zgodovinskem“ v romanu *Čarobna gora* Thomasa Manna izdal tudi v knjižni obliki. V tej sporočilno bogati, čeprav po obsegu drobni knjigi je Manna predstavil kot „književnika – zgodovinarja v najboljšem pomenu besede“, ki je v romanu razmišljal o najbolj perečih vprašanih svojega časa, in na ta način prepričljivo pokazal, kako lahko domiselno povezovanje zgodovinskega raziskovanja z raziskovanjem zgodovine književnosti in drugih umetnosti poglobi in razširi zgodovinsko obzorje. To raziskovanje, ki naj bi temeljilo, kot je zapisal, v težnji po celovitem razumevanju razdobja od začetka prve do konca druge svetovne vojne, je pozneje še nadaljeval in njegove rezultate leta 1983 strnil v knjigi *Angažirano in lepo. Umetnost v dobi svetovnih vojn (1914–1945)*, o odnosu med „zgodovinskim in umetniškim“ pa je razmišljal tudi v esejih, ki jih je leta 1993 združil v knjigi *Muhasta muza*. K temi o umetnosti, kulturi in zgodovini se je z razpravami o zgodovinskem ozadju literarnih del nekaterih najvidnejših srbskih književnikov, Bertoluccijevih filmov in znanih likovnih stvaritev še vračal, med drugim v svojih zadnjih dveh knjigah *O Božji državi in zli odrešitvi (O božjoj državi i zlom spasenju, 2007)* in *Kultura in zgodovina (Kultura i istorija, 2008)*.

Teoretska razmišljanja o zgodovini, zgodovinopisju, vlogi zgodovinske zavesti in temeljnih vprašanih spoznavanja zgodovine in zgodovinske metodologije je povezal v knjigah *Razpravljjanje s Clio* (1991) in *Izpraševanje Clio* (1996), pri tem pa v začetku devetdesetih let kritično opozarjal tudi na ponavljajoče se oblike nasilja nad zgodovino (na pozabo, izničenje ter ideološko-selektivne razlage z vidika vsakokratnih pragmatičnih sodobnih ciljev). Od devetdesetih let je v domačih in tujih (nemških, avstrijskih in francoskih) arhivih intenzivno raziskoval politiko in delovanje tujih bank in njihov vpliv na procese gospodarske in družbene modernizacije ter meddržavna nacionalno in strankarsko politična nasprotja v Srbiji in na Balkanu. Novembra leta 2000 je o tej temi pod naslovom *Francosko-nemški vplivi in meščanska družba Sr, bje* do druge svetovne vojne v okviru Historičnega seminarja Znanstveno-raziskovalnega centra SAZU zadnjič predaval v Ljubljani, štiri leta pozneje (2004) pa je izšla njegova knjiga *Tuje banke v Srbiji 1878–1914*, v kateri je ugotavljal, da so bile „tuje banke (v Srbiji) nesporno med pomembnimi dejavniki napredka“, vendar tudi soodgovorne za mnoge konflikte in napetosti v balkanskih državah in med njimi.

Andrej Mitrovič je krvavi razpad Jugoslavije doživljal kot skrajno tragično in nerazumno izgubo za vse njeno prebivalstvo in vse njene narode. Odločno je zavračal kolege, ki so v času razpadanja skupne države in po njenem razpadu vsak iz svo-

³ Andrej Mitrovič: *Serbi's Great War 1914-1918*, Introduction by Professor Mark Cornwall, London 2007.

jega nacionalnega zornega kota „dokazovali“, da je bila Jugoslavija „zgodovinska zmota“ in sam ugotavljal, da sta bili prva in druga Jugoslavija „zgodovinsko slabo raziskani“, da pa bi, že na osnovi tega, kar o obeh vemo, zaslužili vsaj oceno dobro. „Jugoslavija je bila srbski uspeh, saj so se Srbi z njo pridružili veliki skupnosti, ki je poskušala premostiti stare civilizacijske razlike,“ je leta 1999 dejal v intervjuju za beograjski tednik Vreme. Toda jugoslovanska ideja je bila, kot je poudarjal, vse od začetka uresničljiva le kot konsenz o „skupnem življenju“ in ob predpostavki, da bo „skupna država“ demokratična. Glavni razlog za razpad Jugoslavije v začetku devetdesetih let preteklega stoletja naj bi bil sicer, da tudi njeni socialistični vodniki niso učinkovito rešili „vprašanja njene gospodarske in družbene integracije“, vendar naj bi svojo rušilno vlogo odigrali tudi podedovani nacionalizmi, že v jugoslovanski kraljevini prikrivano dejstvo, da so se v njej združili narodi, ki so se v prvi svetovni vojni vojskovali na nasprotnih straneh in zlasti v socialistični Jugoslaviji prikrivan in „nep priznan“ državljanski spopad v času druge svetovne vojne. Pri tem naj bi prva in druga Jugoslavija „funkcionirali“ na temelju „srbsko-slovenske sloge“, zato so Srbi „v trenutku, ko so „Slovencem rekli, naj gredo, Jugoslavijo že postavili pod vprašaj“.⁴

Z Mitrovičevimi stališči smo se lahko strinjali (ali pa tudi ne), vedno je bil odprt za razpravo in – pod težo argumentov – tudi dopolnjevanje in popravljanje lastnih gledanj in ocen. Bil pa je brezkompromisen kritik nacionalistične politike in demagogije (zbornik njegovih intervjujev je leta 1998 izšel pod naslovom *Čas destruktivnih*) in hkrati zgodovinopisja, ki je, kot je dejal in zapisal v leta 2005 objavljenem referatu z naslovom *Prevlada nerazuma (Prevlast nerazuma)*, „zgodovinsko zavest reduciralo na našo in njihovo zgodovino“ ter nasprotje: „Mi in oni“. „Totaliziranje sovraštva“ in nasprotij pač ni „prijatelj spoznavanja“.⁵ Zgodovinarji so imeli v socialistični Jugoslaviji v različnih nacionalnih okoljih podobne izkušnje, je ugotavljal, in zgodovinopisje ni bilo, kljub političnim pritiskom, nikjer le enostransko partijsko“. V „praksi je bilo vendarle prisotno vse“: od iskrene predanosti stroki do partijske rigidnosti in nacionalističnih konstrukcij. „Skratka: vladalo je omejeno sožitje različnih izhodišč, strokovnih moral, metod in rezultatov“.⁶

Andrej Mitrović v tem prepričanju tudi po razpadu Jugoslavije ni prekinil stikov z jugoslovanskimi kolegi. Nasprotno: v letih 1998–2003 se je aktivno udeleževal srečanj srbskih in hrvaških zgodovinarjev, ki so se na pobudo in v organizaciji nemške fundacije Friedrich Neuman srečevali v okviru projekta Dialog povijesničara-istoričara, leta 2004 pa je podprl tudi pobudo Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, da bi

⁴ Dostopno na: Intervju: Andrej Mitrović, www.vreme.com/arhiva_html/429/10.html.

⁵ Mitrović, Andrej, „Prevlast nerazuma. Segment o povijesnom nerazumu in duhovnim prilikama kriznog doba. Čemu dialog povijesničara-historičara?“ u: *Osam skupova 1998-2003 i osam knjiga – zbornika radova: 2000-2004*, Priredio: Ivan Grahovac, Zagreb 2005, str. 73, 75. (u daljem tekstu: Mitrović, A., „Prevlast nerazuma...“)

⁶ Mitrović, A., „Prevlast nerazuma...“, str. 72

na podobnih srečanjih v dialoško odprti razpravi združili zgodovinarje iz vseh držav – naslednic Jugoslavije. „Mislim, da bi takšna srečanja lahko doprinesla k reanimaciji zgodovinske stroke, k zgodovinskemu raziskovanju le v okvirih zgodovinskega razmišljanja“ in k „osvoboditvi gledanj na osnovi empiričnih znanj“, je zapisal.⁷ Pobuda za organizacijo pogovorov o razmerah v zgodovinopisju v državah naslednicah Jugoslavije od njenega razpada dalje se ni posrečila, saj je srečanju v Ljubljani 18. in 19. marca 2004 sledilo le še srečanje v Sarajevu leta 2007, toda misel, da bi takšni pogovori lahko prispevali k preseganju delitev in razlik med zgodovinarji in njihovimi interpretacijami, ki sta jih poglobila in zaostрила kriza in razpad Jugoslavije, in odprli pot k postopnemu oblikovanju analitično bolj prepričljive in uravnotežene zgodovinopisne slike obeh jugoslovanskih držav, za kakršno se je zavzemal tudi Andrej Mitrovič, se zdi še danes aktualna.

Od leta 2012 podeljuje nemška ustanova Michael Žikič Stiftung v Bonnu nagrado Andreja Mitroviča za najboljše, še neobjavljene disertacije s področja zgodovine Srbije, Jugoslavije in nemško-srbskih oz. nemško-jugoslovanskih odnosov, ki so bile prijavljene na eni nemških, avstrijskih in švicarskih univerz oziroma na eni univerz v državah, naslednicah Jugoslavije.

⁷ „Zgodovinopisje v državah naslednicah SFRJ 1991-2003, Uvodne besede“, v: *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2004, št. 2, str. 10.